

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

TOLERANCE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Досліджено педагогічні аспекти толерантності, зв'язок між категоріями толерантності та освіти. Педагогічний контекст феномена толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути більшою або меншою мірою сформована відповідною педагогічною взаємодією. Особливість даного педагогічного феномену передусім у його впливовість у таких сферах: зміст освіти (зміст різних культур і особливостей соціальних груп, історія культур, їх взаємовідносини); педагогіка толерантності (організація діяльності на основі співробітництва, що допомагає розвивати терпиме ставлення до представників різних культур); подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до представників інших культур; зміна комунікативних установок (формування позитивних взаємин); гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всіма, хто навчається, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу). Визначено функції толерантності: креативна, регулювальна, виховна, культурозберігальна, мирозабезпечувальна, комунікативна, соціально-психологічна, феліцитологічна. Структура толерантності педагога представлена у вигляді взаємодії чотирьох складових: когнітивної, аксіологічної, інструментальної та якісної

Навчання толерантності поступово входить в освіту, воно повинно стати абсолютним пріоритетом. Відбувається це в загальному контексті формування толерантної свідомості. Її роль у педагогічному процесі полягає в оновленні змісту навчального матеріалу педагогікою толерантності, у використанні нових підходів до викладання, у запровадженні інтерактивних методів навчання та у створенні толерантного простору в колективі. Сьогодні виникає необхідність визначення та ґрунтовного вивчення шляхів, методів та при-

ймів для розвитку толерантності у молодого покоління.

Ключові слова: толерантність, толерантна освіта, педагогіка, толерантна особистість.

The pedagogical aspects of tolerance, the connection between the categories of tolerance and education are studied. The pedagogical context of the phenomenon of tolerance is considered not only as a characteristic of individual awareness but also as a special personality trait that can be formed more or less by a corresponding pedagogical interaction. The peculiarity of this pedagogical phenomenon is primarily due to its influence in the following spheres: the content of education (the content of different cultures and peculiarities of social groups, the history of cultures, their interrelations); pedagogy of tolerance (organisation of activities on the basis of cooperation, which helps to develop a tolerant attitude towards representatives of different cultures); the overcoming of prejudices (working with stereotypes and negative attitudes towards representatives of other cultures); the change of the communicative directions (forming positive relationships); harmonisation of the influence of the social environment and educational directive (ensuring the opportunity to receive equal experience, equal status for all who study, regardless of nationality, religion, social status). The following functions of tolerance are determined: creative, regulatory, upbringing, cultural-preserving, peace-providing, communicative, socio-psychological, felicitological. The structure of the pedagogue's tolerance is presented in the form of interaction of the four components: cognitive, axiological, instrumental and qualitative.

Teaching tolerance is being gradually included in education, it must become an absolute priority. This occurs in the general context of forming tolerant awareness. Its role in the pedagogical process is to update the content of the teaching material with the pedagogy of tolerance, to use new approaches to teaching/lecturing, to introduce interactive teaching methods and to create tolerant space in the staff. Nowadays, there is an urgent need to identify and study thoroughly the ways, methods and techniques for developing tolerance of the younger generation.

Key words: tolerance, tolerant education, pedagogy, tolerant personality.

УДК 316.647.5:37

Нікітіна Н.П.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Світ стає тіснішим та переживає значні зміни у процесі розвитку. Саме з розвитком суспільства до людей прийшло розуміння, що Земля не є надто великою, вона – наш спільний дім, всі люди в якому – сусіди. А для того, щоб людство успішно розвивалося, потрібно знаходити спільну мову. У безмежному морі різноманітних культур, релігій, думок, ідей, що належать людям різних країн, на допомогу має прийти «рятувальне коло» толерантності.

На сучасному етапі розвитку людства важливого значення набуває толерантність як один із можливих шляхів подолання соціальної напруги та необхідна умова забезпечення миру, безпеки,

сталого соціально-економічного розвитку суспільства, побудови людських стосунків на принципах рівноправності, взаєморозуміння та взаємоповаги. Низький рівень виховання толерантності у суспільстві призводить до негативних явищ ксенофобії, агресивності, соціальної напруженості. Ураховуючи це, виховання толерантності постає стратегічним завданням освіти XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню толерантності присвятили свої дослідження науковці зарубіжжя і України. Зокрема, теоретичні аспекти формування толерантності викладено у працях Д. Алмонда, Л. Гумільова, У. Еко, Дж. Локка, Н. Лумана, А. Асмолова, В. Бабкіна, Н. Гасанова, В. Горбатенко, А. Зимбулі,

В. Золотухіна, Н. Круглової, І. Оніщенко, В. Лекторського. Проблеми толерантності молоді досліджували О. Хижняк, О. Зарівна, І. Жданова, О. Грива, Т. Білоус, Я. Довгополова, О. Батуріна, Ю. Грачова, П. Комогоров, О. Пугачова, О. Рибак. Педагогічний контекст феномена толерантності розглянуто у працях таких авторів, як М. Бубер, В. Шалін, І. Бех, В. Калошин, В. Рахматшаєва, Л. Завірюха, М. Карандаш.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Як свідчить огляд літератури, в Україні кількість наукових досліджень, присвячених проблема толерантності, не є достатньою. Поняття «толерантність» порівняно нове у науковому дискусійному полі України.

Метою дослідження є спроба обґрунтувати толерантність як педагогічну проблему та простежити, яку саме роль відіграє освіта у формуванні толерантності. Відповідно до цього завдання дослідження – простежити зв'язок між категоріями толерантність та освіта, щоб з'ясувати, як освіта та педагогіка допомагають у формуванні толерантної особистості.

Виклад основного матеріалу. Поняття толерантності в різних мовах відрізняється смисловими відтінками, що зумовлено культурними та ментальними особливостями. Наприклад, у французькій цей термін означає повагу до свободи іншого, у китайській – уміння дозволяти, проявляти великодушність, в арабській бути толерантним – означає бути терпимим. Аналізуючи культурну спадщину нашого народу, що ґрунтується на «філософії серця», можна з переконанням засвідчити, що толерантність у сприйнятті українця має співвідноситися з поняттям поваги й любові.

Сучасними вченими толерантність розглядається в різних площинах: як принцип людських взаємовідносин, як соціальна цінність і як особистісна якість. Толерантність як професійно важлива якість викладача характеризується здатністю сприймати без агресії інші судження, інший спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості суб'єктів освітнього й соціокультурного простору шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, емпатії та психологічного комфорту.

Значна кількість наукових досліджень на тему толерантності зумовила появу різноманітних трактувань цього терміна. Найчастіше толерантність визначається як здатність особистості прийняти «Іншого» у всій його неповторності. Зокрема, Є. Бистрицький вважає вона є мірою «допуску», «дозволеного відхилення від відхилення від певних стандартів та норм», мірою активного контролю над власними діями [1, с. 8]. Водночас українська культуролог Євгенія Більченко розкриває іншу сторону явища толерантності, зокрема толерантність

як байдужість, толерантність як неможливість взаєморозуміння, толерантність як поблажливість. На її думку, «толерантність» у вузькому негативному значенні фіксує факт байдужого примирення з буттям інших культур [2, с. 73]. Проблема толерантності, за Ч. Кукатасом, пов'язана не тільки з відмінностями між людьми, які неможливо ігнорувати, та небажанням людей відмовитися від своїх переконань, але й з інтенцією нав'язати своє бачення правильного, добропорядного, гідного тощо [9].

На підставі наукового аналізу можна зробити висновок, що феномен толерантності належить до багатосторонніх, багатоаспектних і містких понять.

Толерантність не притаманна людині від народження, і може ніколи й не з'явитися, якщо не буде спеціально вихована, сформована. Шлях до толерантності – це емоційна, інтелектуальна праця, оскільки її досягнення можливе лише на основі зміни самого себе, власних стереотипів та свідомості.

Розвиток толерантності починається з дитинства, в оточенні сім'ї. Значну роль у вихованні толерантності відіграють держава, релігія, культура, ЗМІ, а також заклади освіти. Толерантна особистість продовжує формуватися у школі та вищому навчальному закладі. Всі ці соціальні інститути сприяють формуванню толерантності як внутрішньої згоди суб'єкта із самим собою, як способу існування особистості, який веде до її самоствердження. Вважаємо, що саме система освіти здатна налагодити зв'язок з усіма іншими соціальними інститутами та стати сполучною ланкою між ними та людиною, створюючи умови для успішного розвитку особистості. Творча взаємодія системи освіти з іншими соціальними інститутами є запорукою розвитку сучасного суспільства. Отже, вектор освіти потрібно спрямувати на формування толерантної свідомості та поведінки.

Дослідники толерантності в освіті О. Грива та В. Кочергін виділяють декілька особливостей даного педагогічного феномену, передусім, його впливовість у таких сферах: зміст освіти (зміст різних культур і особливостей соціальних груп, історія культур, їх взаємовідносини); педагогіка співробітництва (організація діяльності на основі співробітництва, що допомагає розвивати терпиме ставлення до представників різних культур); подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до представників інших культур; зміна комунікативних установок (формування позитивних взаємин); гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всіма, хто навчається, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу) [3, с. 143–144].

Освітня діяльність є головним засобом розвитку толерантності в суспільстві, як наголошується

в «Декларації принципів толерантності UNESCO, 1995», основою, фундаментом толерантності в найширшому розумінні є індивідуальний рівень, оскільки ця індивідуальна чеснота містить в собі всі інші аспекти буття толерантності (цивілізаційну, етнічну, соціальну форми).

Теоретичний аналіз наукових філософських, педагогічних праць, що стосуються проблеми виховання толерантності, дозволив визначити певні ідеї, які мають становити зміст педагогічної діяльності, спрямованої на виховання толерантної людини:

- Шана людської гідності всіх без винятку людей.
- Повага людських відмінностей.
- Ідея взаємодоповнюваності як основної риси відмінностей.

Педагогіка толерантності передбачає вирішення мирним шляхом суперечностей та конфліктів в освіті, створення соціально-педагогічних умов толерантної взаємодії, культури спілкування, оскільки толерантність є гарантією суспільної стабільності. Вона покликана концептуально забезпечити процес трансформації толерантності як універсальної загальнолюдської цінності в цілі, які реалізуються на практиці в галузі освіти. Навчання толерантності поступово входить в освіту, воно повинно стати абсолютним пріоритетом. Молодь повинна усвідомлювати, що всі люди рівні. Відбувається це в загальному контексті формування толерантної свідомості.

Щодо розкриття педагогічного контексту феномену толерантності, вважаємо суттєвим також відзначити, що у роботах окремих авторів (В. Шалін, І. Бех, В. Калошин, В. Рахматшаєва, Л. Завірюха) педагогічний контекст феномена толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути більшою або меншою мірою сформована відповідною педагогічною взаємодією.

Аналізуючи толерантність з погляду соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь особистості, О. Грива відзначає такі критерії толерантності: терпимість; емпатійність; комунікативність; емоційна стабільність; соціальна активність; достатній рівень культури та освіти; достатній рівень розвитку мислення [4, с. 16–18].

Дослідники толерантності довели, що її структура включає декілька взаємопов'язаних компонентів. Тож структуру толерантності педагога можна представити у вигляді взаємодії чотирьох складових: когнітивної, аксіологічної, інструментальної та якісної [4, с. 27].

Когнітивна складова – це усвідомлені педагогом знання про толерантність; про історію та культуру народів світу і свого регіону проживання; про гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особ-

ливості представників різних груп; про процеси в сучасному світі – глобалізацію, підвищену конфліктність, кризу соціуму тощо.

Аксіологічна складова толерантності педагога пов'язана з ціннісними установками й виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості й здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку та саморозвитку особистості; соціальна відповідальність за свої вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії.

Інструментальна складова включає такі вміння особистості: сприйняття особистості партнера таким, який він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою та йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації.

Якісна складова толерантності педагога виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії і регламентується такими якостями, як: доброзичливість, терпимість, стриманість, щирість, критичність мислення, соціальна гнучкість, самостійність, емпатійність, справедливість, емоційна стабільність, позитивна самооцінка.

Аналіз наукової літератури дозволив нам, слідом за О. Орловською, наголосити на таких функціях толерантності:

- креативна – забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності, творчого самоствердження;
- регульовальна – дозволяє стримувати неприязнь у поєднанні з відкладеною позитивною реакцією або замінити її на позитивну; підказує конструктивний вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує стосунки на збереження рівноправності, поваги, свободи;
- виховна – забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства в цілому; є досконалим зразком організації життєдіяльності у соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває моральне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших;
- культурозберігальна – забезпечує збереження і примноження культурного досвіду групи, етносу, суспільства;

- мирозабезпечувальна – визначає багатомірність середовища й розмаїтість поглядів, забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, які відрізняються один від одного за різними ознаками; служить суспільним гарантом недоторканості і ненасильства до різних меншин;

- психологічна – служить основою для нормалізації психологічної атмосфери у групі, суспільстві (атмосфера довіри, поваги, визнання, підтримки); формує й розвиває етнічну самосвідомість; забезпечує етнічну і соціальну самоідентифікацію; підтримує й розвиває самооцінку особистості, групи; знижує поріг чуттєвості до несприятливих факторів;

- соціально-комунікативна – розвиває готовність до спілкування, співпраці та розуміння; дозволяє встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світосприйняття;

- феліцітологічна – дозволяє відчути людині щастя (задоволення) від спілкування з різними представниками суспільства, усвідомити свою індивідуальність, сприяти визнанню себе іншими [6].

Аналіз основних типологізацій толерантності дозволяє нам глибше зрозуміти її суть, досягнути всю різноманітність її ознак, усвідомити поліваріантність її прояву в суспільному житті. Разом з тим, багатозначність поняття «толерантність» робить його складним для наукового дослідження, а також для розробки педагогічних методик щодо формування толерантної свідомості. Тому доцільно визначити відповідні показники, критерії, які дозволяють більш чітко фіксувати досліджуване явище.

Погоджуємося з показниками толерантної особистості, запропонованими Н. Асташовою:

- гуманність, що передбачає увагу до самобутнього внутрішнього світу людини, віру у її добрий початок, людяність міжособистісних ставлень, відмову від методів примусу і форм придушення гідності людини;

- рефлексивність – глибоке знання індивідуальних особливостей, позитивних

- якостей та недоліків, виявлення їх відповідності толерантному світосприйняттю;

- свобода, яка виявляється у дисципліні і обов'язку, не припускає насильницьких наказів та заборон, спроможна привести до справедливих законів, авторитет яких – гарантія їх реалізації у житті;

- відповідальність – прояв внутрішньої сили в ситуації прийняття рішення, його якісне виконання на основі варіативного підходу й системи особистих вимог;

- захищеність – гарантія розуміння і підтримки, відчуття безпеки й об'єднання з іншими людьми у протистоянні згубному впливу соціуму;

- гнучкість – уміння залежно від складу учасників подій і через обставини, що склалися, при-

ймати рішення, будувати систему відношень на основі володіння повноцінною інформацією;

- упевненість у собі – адекватна оцінка особистих сил і здібностей, віра у можливість подолання перешкод;

- самовладання – володіння собою, керування емоціями, вчинками;

- варіативність – багатомірний підхід до оцінки навколишнього життя і прийняття адекватних рішень до обставин, що склалися;

- перцепція – уміння підмічати і виділяти різні властивості людей, розуміти їх внутрішній стан;

- емпатія – співчуття проблемам інших людей, емоційна оцінка подій;

- почуття гумору – іронічне ставлення до безглузвих обставин, непродуманих вчинків, уміння посміятися над собою [8, с. 77–78].

Безумовно, педагогіка толерантності вимагає і відповідних характеристик педагога. Основними критеріями толерантної особистості педагога є:

- соціальна активність;
- дивергентність поведінки – здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми;

- мобільність поведінки – здібність до швидкої зміни стратегії або тактики в навчально-виховному процесі з урахуванням обставин;

- емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;

- стійкість особи – сформованість соціально-етичних мотивів поведінки педагога в процесі взаємодії з дітьми, колегами й батьками [7, с. 19].

Толерантна освіта, тобто освіта, реалізована на основі педагогіки толерантності, передусім спрямована на розуміння інших людей, які відрізняються національністю, поглядами та релігійними переконаннями, на формування толерантного суспільства, створення таких умов для навчання, які б забезпечували свободу та захищеність особистості, сприяли досягненню порозуміння різних прошарків населення та оволодінню цінностями демократичного суспільства.

Висновки. Відтак, «толерантність», будучи особливістю свідомості чи особистісною рисою, не притаманна людині спочатку і може ніколи не з'явитися, якщо не буде спеціально вихована, сформована. Толерантність із педагогічного погляду – це, по-перше, мета процесу виховання, і, по-друге, засіб досягнення виховних та освітніх завдань, тобто вимога до діяльності та особистості педагога.

Навчання толерантності поступово входить в освіту, воно повинно стати абсолютним пріоритетом. Молодь повинна усвідомлювати, що всі люди рівні. Відбувається це в загальному контексті формування толерантної свідомості. Її роль у педагогічному процесі полягає в оновленні змісту навчального матеріалу педагогікою толерантності, у використанні нових підходів до викладання, у

запровадженні інтерактивних методів навчання та у створенні толерантного простору в колективі. Сьогодні виникає необхідність визначення та ґрунтовного вивчення шляхів, методів та прийомів для розвитку толерантності у молодого покоління. Толерантна освіта є передумовою створення мирних взаємин у суспільстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. К., 2003. С. 3–11.
2. Більченко Є.В. Діалог культур як форма теоретичної свідомості пост-модерного суспільства. Проблеми і перспективи. *Науковий часопис Національного пед. універ. ім. М.П. Драгоманова. Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія*: зб. Київ: НПУ, 2006. Вип. 10 (23). С. 71–78.
3. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: [монографія]. К.: Вид. ПАРАПАН, 2005. 228 с.
4. Грива О.А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі: [монографія]. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. 275 с.
5. Грищенко Т. М. Толерантність – здатність і прагнення до діалогу. URL: <http://ounb.sumy.ua/publish/2008/tolerant.doc> (дата звернення 14.05.2019).
6. Орловська О.В. Толерантність та її сутнісні характеристики. URL: http://archive.nbuv.gov.ua//portal/soc_gum/znphist/2012_5_12ioovisx.pdf (дата звернення 12.05.2019).
7. Тодорцева Ю.В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації. Одеса: СВД Черкасов М.П., 2004. 90 с.
8. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. 368 с.
9. Kukathas Ch. Theoretical Foundations of Multiculturalism. URL: http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf (дата звернення 15.05.2019).